

Наталія Блажівська,
кандидат юридичних наук,
докторант Інституту законодавства
Верховної Ради України

ПОНЯТТЯ «СПРАВЕДЛИВИЙ БАЛАНС» У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Розкрито поняття «справедливий баланс» у практиці Європейського суду з прав людини. Проаналізовано рішення останнього стосовно застосування статті 1 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з приводу дотримання державою-відповідачем справедливого балансу між інтересами суспільства і вимогами захисту приватних інтересів окремої особи. На основі аналізу практики Європейського суду з прав людини з досліджуваної проблематики зроблено висновок, що констатація порушення згаданої справедливої рівноваги має місце переважно у разі відсутності адекватної компенсації за шкоду, завдану обмеженням права власності.

Ключові слова: справедливий баланс, право власності, компенсація, Перший Протокол, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини.

Блаживская Н.

Понятие «справедливый баланс» в практике Европейского суда по права человека

Раскрыто понятие «справедливый баланс» в практике Европейского суда по правам человека. Проанализированы решения последнего касательно применения ст. 1 Протокола к Конвенции о защите прав человека и основных свобод по поводу соблюдения государством-ответчиком справедливого баланса между интересами общества и требованиями защиты частных интересов отдельной личности. На основе анализа практики Европейского суда по правам человека по исследуемой проблематике сделан вывод, что констатация нарушения упомянутого справедливого равновесия имеет место преимущественно при отсутствии адекватной компенсации за ущерб, причиненный ограничением права собственности.

Ключевые слова: справедливый баланс, право собственности, компенсация, Первый Протокол, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека.

Blazhivska N.

Concept «fair balance» in the practice of the European Court of Human Right

The article is devoted to the disclosure of the concept of «fair balance» in the practice of the European Court of Human Rights. There are analyzed the latter's decision concerning the application of Article 1 of the First Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms regarding the observance by the respondent state of a fair balance between the society interests and the protection of the individual's private interests. In the article on the basis of the analysis of the European Court of Human Rights practice in the subject there is concluded that the violation of the aforesaid fair balance takes place mainly in the absence of adequate compensation for the damage caused by the restriction of ownership.

Keywords: fair balance, right of property, compensation, First Protocol, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights.

Незважаючи на те, що країни-учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [1] наділені широкою свободою розсуду стосовно визначення того, що потрібно розуміти під «суспільними інтересами» в умовах певного рівня національної економіки, політики і соціального захисту, Європейський суд з прав людини (далі – Європейський суд) у кожній ситуації, де має місце застосування положень ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції (далі – Перший Протокол) [2], досліджує, наскільки було дотримано державною владою справедливий баланс між інтересами суспільства і вимогами захисту приватних інтересів окремої особи. Встановлюючи наявність згаданої пропорційності, Європейський суд виходить з того, що втручання в право безперешкодного користування майном має супроводжуватися дотриманням «справедливої рівноваги» між інтересами суспільства і необхідністю дотримання фундаментальних прав людини. Зокрема вимагається, щоб існувала розумна пропорційність між вжитими державою заходами щодо обмеження права власності та метою, на яку вони були спрямовані (рішення Європейського суду у справах «Pressos Compania Naviera S.A. and others v. Belgium» [3], «Sporrong and Lonroth v. Sweden» [4], «Chassagnou and others v. France» [5], «The Former King of Greece and others v. Greece» [6]).

У справах про позбавлення особи майна Європейський суд постановив, що для того, щоб визначити, чи дотримується необхідна рівновага, і зокрема пропорційність тягаря, що покладається на заявника, необхідно враховувати умови компенсації, передбачені внутрішнім законодавством. У разі невиконання суми, яка в розумних межах відповідає вартості майна, позбавлення власності розглядається як порушення ст. 1 Першого Протоколу, за винятком певних випадків (рішення Європейського суду у справах «Pressos Compania Naviera S.A. and others v. Belgium» [3], «The Former King of Greece and others v. Greece» [6], «Draon v. France» [7], «Maurice v. France» [8]).

Таким чином, повна відсутність будь-якої компенсації в більшості випадків вважається досить істотним порушенням права власності. Як приклад можна навести рішення Європейського суду з прав людини у справі «Chinnici v. Italy» [9] від 14 квітня 2015 р., в якій заявник стверджував про порушення ст. 1 Першого Протоколу, оскільки на нього було покладено надмірний тягар, зумовлений несправедливою компенсацією у зв'язку із експропріацією його майна. Проаналізувавши обставини справи, Європейський суд дійшов висновку, що будь-яке втручання у здійснення особою права власності має відповідати не лише вимозі законності та відповідності суспільним інтересам, а й задовольняти вимогу пропорційності, яка передбачає наявність справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та необхідністю захисту основних прав особи. Такий баланс не може існувати, зокрема, у ситуації покладення на особу індивідуального і надмірного тягаря. У зв'язку із зазначеним конфіскація майна без виплати компенсації, яка відповідає в розумній мірі його вартості, як правило, розглядається як непропорційне втручання, яке не може бути виправдане відповідно до ст. 1 Першого Протоколу. Однак при цьому необхідно пам'ятати, що згадана стаття не завжди гарантує права на повну компенсацію, оскільки інтереси суспільства можуть вимагати здійснення відшкодування у розмірі, меншому за повну ринкову вартість майна.

Принцип розумної компенсації в разі позбавлення особи права власності можна вважати ustalеним у практиці Європейського суду, включаючи ситуації, коли компенсація присуджується самим Європейським судом в рамках ст. 41 Конвенції (рішення Європейського суду у справах «Purantiene v. Lithuania» [10], «Allard v. Sweden» [11]).

Аналізуючи питання розумної компенсації, Європейський суд особливу увагу звертає на добросовісність поведінки особи у разі придбання майна. Так, у справі «N.A. and others v. Turkey» [12] заявники успадкували земельну ділянку, а згодом отримали дозвіл від держави на будівництво на ній готельного комплексу. Але під час будівництва держава ініціювала судове провадження з метою конфіскації земельної ділянки і знесення частково збудованої будівлі, оскільки земельна ділянка знаходилася в особливо охоронній зоні і тому не могла перебувати у власності приватних осіб. Суди задовольнили вимоги влади в повному обсязі, а також відмовили заявникам у виплаті компенсації, оскільки, на їхню думку, реєстрація земельної ділянки на ім'я заявників була з самого початку незаконною. Європейський суд, проаналізувавши обставини справи, не погодився з позицією держави-відповідача, встановивши порушення справедливого балансу, оскільки заявники були добросовісними набувачами і користувачами земельної ділянки. Аналогічні рішення були винесені Європейським судом, зокрема у справах «Hamer v. Belgium» [13], «Sud Fondi Srl and others v. Italy» [14], «Bistrovic v. Croatia» [15], «Kozacioglu v. Turkey» [16].

Таким чином, відсутність адекватної компенсації розглядається Європейським судом як індивідуальний і надмірний тягар, що порушує необхідний баланс, оскільки позбавлення власності без виплати розумного відшкодування, як правило, складає непропорційне втручання, яке не може вважатися виправданим згідно із ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції (рішення Європейського суду у справах «Amirkhanyan v. Armenia» [17], «Barcza and Others v. Hungary» [18], «Brumarescu v. Romania» [19], «B.K.M. Lojistic Tasimacilik Tigaret Limited Sirketi v. Slovenia» [20]).

У той же час положення статті 1 Першого Протоколу, як зазначалося вище, не гарантують права на повну компенсацію із урахуванням усіх обставин, оскільки законна мета суспільного інтересу може вимагати здійснення відшкодування у розмірі, меншому за повну ринкову вартість конфіскованого (експропрійованого) майна (рішення Європейського суду у справах «Jokela v. Finland» [21], «Beneficio Cappella Paolini v. San Marino» [22], «Potomska and Potomski v. Poland» [23]).

Однак відсутність компенсації у випадку позбавлення особи права власності, незважаючи на очевидне порушення ст. 1 Першого Протоколу, може бути виправдана у виняткових ситуаціях з урахуванням інтересів суспільства і умов втручання у право власності. Так, у рішенні Європейського суду у справі «Jahn and others v. Germany» [24] таким винятковим випадком був визнаний так званий «унікальний контекст об'єднання Німеччини» (цей підхід неодноразово використовувався Європейським судом, зокрема у справах «Wittek v. Germany» [25], «Islamische Religionsgemeinschaft v. Germany» [26], «Forrer-Niedenthal v.

Germany» [27]), що дозволило Європейському суду зробити висновок про відсутність порушення ст. 1 Першого Протоколу у ситуації позбавлення заявників майна без виплати їм жодної компенсації. Обставини справи стосувались земель, отриманих у користування для сільськогосподарських потреб у рамках земельної реформи в Німецькій Демократичній Республіці. Відповідно до порядку, встановленого в результаті запровадження земельної реформи, землі могли за згодою держави переходити у порядку спадкування у власність інших осіб за умови, що спадкоємці будуть використовувати їх за призначенням. У протилежному випадку землі підлягали поверненню в єдиний державний фонд з можливим перерозподілом на користь інших осіб, які займаються фермерським господарством. Однією з умов об'єднання двох Німеччин, що висувалися з боку Федеративної Республіки Німеччини, було прийняття Закону про права власників землі, перерозподіленої в рамках земельної реформи від 6 березня 1990 р., який набрав чинності 16 березня 1990 р. і відомий як закон Модрова, що зняв обмеження на розпорядження землею, придбаною у процесі земельної реформи, внаслідок чого особи, які володіли землею, стали її повноправними власниками. Але в 1992 р. Закон Федеративної Республіки Німеччини про зміну майнових прав вніс зміни в закон про введенню в дію Цивільного кодексу, закріпивши ряд обмежень для осіб, які стали власниками на підставі закону Модрова, в тому числі передбачивши правило про те, що спадкувати землю, придбану під час земельної реформи, можуть тільки особи, які 15 березня 1990 р. займалися сільським господарством, лісовим господарством чи виробництвом продуктів харчування в Німецькій Демократичній Республіці або займалися одним з цих трьох видів діяльності протягом попередніх 10 років. Інакше правовий титул на землю переходив до податкових органів.

Позиція влади Федеративної Республіки Німеччини, підтримана Європейським судом, зводилася до того, що особи, які не займалися сільським господарством, стали власниками відповідно до Закону Модрова випадково. Крім того, оскаржуване законодавство мало на меті відновлення соціальної справедливості та забезпечення рівноправності. Проаналізувавши обставини цієї справи, Європейський суд постановив, що зважаючи на «унікальний контекст об'єднання Німеччини», відсутність компенсації не порушує справедливий баланс, який повинен бути встановлений між інтересами суспільства та правами особи. У той же час не всі судді Європейського суду погодилися із винесеним рішенням та відзначили, що концепцією виняткових обставин не можна зловживати і вона не підлягає узагальненню, оскільки це – державно орієнтована концепція, далека від концепції захисту прав людини, тому держава повинна поважати надані нею індивідуальні права, адже жодні інтереси суспільства не можуть виправдати позбавлення майнових прав осіб, які безперешкодно користувалися своїм майном протягом тривалого періоду часу (рішення Європейського суду у справі «Jahn and others v. Germany» [24]).

Вимога розумної компенсації як одна з умов дотримання справедливого балансу застосовується не лише щодо другого речення п. 1 ст. 1 Першого Протоколу, але і всієї статті загалом. Отже, будь-яке втручання у право власності особи має враховувати індивідуальний інтерес останньої та не повинно покладати на неї надмірний тягар.

У рішенні у справі «Immobiliare Saffi» v. Italy» [28] Європейський суд констатував порушення розумного балансу і підкреслив, що сама система тимчасового призупинення виконання судових наказів про повернення майна його власникам не є предметом спору, беручи до уваги той спектр повноважень, яким наділена держава відповідно до пункту 2 статті 1 Першого Протоколу. Однак така система супроводжується ризиком покладення надмірного тягара на особу в частині можливості розпорядження своєю власністю. У зв'язку з цим, на думку Європейського суду, система відстрочок і призупинень виконання судових наказів про виселення з урахуванням шестилітнього очікування виконання таких наказів поклала на заявника надмірний тягар і відповідно порушила розумний баланс між захистом права власності конкретної особи і загальними інтересами.

За балансом між приватними і загальними інтересами у згаданій вище справі «Immobiliare Saffi» v. Italy» [28] можна помітити і баланс між приватними інтересами власника і наймача. Європейський суд, покликаний розглядати питання дотримання Конвенції Високими Договірними Сторонами, в жодному зі своїх численних рішень не згадує про баланс приватних інтересів. Однак, на наш погляд, з певною долею умовності та застережень практика Європейського суду дозволяє поглянути на ситуацію і під цим кутом також. Особливо яскраво баланс приватних інтересів проявився у справі «J.M. v. the United Kingdom» [29], в якій виникло питання про порушення ст. 14 Конвенції у поєднанні зі ст. 1 Першого Протоколу.

Тривалість заходів з боку держави щодо контролю за користуванням майна послужила підставою для визнання порушення у справі «Luordo v. Italy» [30]. Заявник в рамках процедури банкрутства був повністю обмежений у можливості самостійно управляти своїм майном і належними йому коштами. Вся процедура затягнулася на термін більше 14 років. Європейський суд, розглянувши обставини справи, за-

значив, що обмеження права заявника на безперешкодне користування своїм майном і коштами в період провадження у справі не було виправданим, оскільки в принципі позбавлення права на управління майном і коштами і розпродаж активів банкрута – дія, необхідна для досягнення переслідуваної мети, потреба в ній втрачає свою актуальність з плином часу. До аналогічного висновку Європейський суд прийшов також у справах «Campanano v. Italy» [31], «Marini v. Albania» [32], «Vrzić v. Croatia» [33].

Необґрунтоване перекладення на позивача тягря доказування може також служити підставою для порушення справедливого балансу. Так, у справі «Tendam v. Spain» [34] щодо заявника було відкрите кримінальне провадження, в рамках якого частину його майна конфіскували. У зв'язку із виправданням заявника конфісковане майно йому повернули, однак не в повному обсязі, при цьому серед поверненого майна частина була пошкоджена. Влада держави-відповідача відмовила заявнику у задоволенні його вимог про відшкодування збитків, завданих пошкодженням і втратою майна, вказавши, що заявник не довів факт пошкодження і втрати конфіскованого у нього майна. Європейський суд не погодився з аргументами держави-відповідача, підкресливши, що у таких умовах тягар доказування лежить на судових органах, які зобов'язані були слідкувати за збереженням майна протягом періоду його конфіскації, а не на заявнику, який був виправданий більше ніж через сім років після конфіскації майна. У результаті заявник зазнав не-пропорційного та надмірного тягря.

Отже, виплата компенсації державою розглядається Європейським судом як важливий аргумент на користь дотримання нею справедливого балансу. Так, у справі «Posti and Rahko v. Finland» [35] Європейський суд не помітив порушення ст. 1 Першого Протоколу у видачі державою-відповідачем ряду розпоряджень, спрямованих на обмеження рибного промислу з метою збереження запасів риби, незважаючи на те, що вони вплинули на права заявників, які займалися рибальством на підставі договорів оренди з державою. Європейський суд наголосив, що такий контроль був виправданий, оскільки був передбачений законом і переслідував шляхом застосування пропорційних засобів загальний законний інтерес у збереженні рибних запасів. Більше того, таке втручання держави у право власності не позбавило повністю заявників права ловити рибу у водах, які належать державі, а також їм було відшкодовано збитки, завдані запровадженням такої заборони. Подібні рішення були винесені Європейським судом у справі «Curmi v. Malta» [36].

Проте значимість суспільних інтересів може виправдати за певних обставин контроль за використанням майна без виплати жодної компенсації. Так, у справах «Longobardi and others v. Italy» [38] та «Peginelli and others v. Italy» [39] земельні ділянки заявників відповідно до плану розвитку міста були відведені під будівництво. У 1944 р. держава-відповідач заборонила будь-яке будівництво на землях заявників у зв'язку з тим, що поблизу розташований археологічний пам'ятник і необхідно зберегти простір навколо нього незабудованим, щоб забезпечити огляд пам'ятника. Європейський суд погодився з аргументами держави-відповідача, відзначивши, що мета обмежень, встановлених без жодної компенсації, полягала у захисті об'єкта, що має значну археологічну цінність, і відповідала суспільним інтересам; необхідність захисту археологічних пам'ятників є основоположною вимогою, особливо в країні, що володіє настільки значною часткою світового культурного спадку. Аналогічні рішення були прийняті Європейським судом у справах «Petar Matas v. Croatia» [40], «Matczynski v. Poland» [41], «Bogdel v. Lithuania» [42].

Втручання у право власності незалежно від свого характеру не має обмежувати можливості особи захистити права в судовому порядку. Безумовно, право на судовий захист самостійно гарантується Конвенцією в ст. 6, а також в ст. 13, але відсутність процесуальних гарантій може послужити підставою для визнання порушення ст. 1 Першого Протоколу. «Будь-яке втручання у право на безперешкодне користування майном, – йдеться у рішенні Європейського суду у справі «Druzstevni Zalozna Pria and others v. Czech Republic» [43], – має супроводжуватися процедурними гарантіями, які забезпечують зацікавленій фізичній чи юридичній особі розумну можливість ефективного оскарження вжитих проти нього заходів... Втручання у майнові права заявника не супроводжувалось достатніми гарантіями від свавілля і тому не було законним».

Отже, як впливає із практики Європейського суду щодо застосування ст. 1 Першого Протоколу, дотримання справедливого балансу між інтересами суспільства (загальними інтересами) та вимогою захисту права власності окремої особи є необхідною умовою для того, аби Європейський суд зробив висновок про відсутність підстав для визнання факту порушення державою-відповідачем положень згаданої норми. Однак з огляду на оцінку природу поняття справедливого балансу Європейський суд з прав людини по-різному підходить до аналізу його дотримання у кожній конкретній справі з урахуванням обставин, на які посилається кожна із сторін. У той же час можна стверджувати, що у випадку відсутності адекватної компенсації за шкоду, завдану обмеженням права власності, Європейський суд, як правило, виносить рішення про порушення державою-учасницею Конвенції справедливої рівноваги та, як наслідок, вимог статті 1 Першого Протоколу.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 20.03.1952 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_535.
3. Справа «*Pressos Compania Naviera S.A. and others v. Belgium*» : рішення Європейського суду з прав людини від 3 липня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58056>.
4. Справа «*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*» : рішення Європейського суду з прав людини від 23 вересня 1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57580>.
5. Справ «*Chassagnou and others v. France*» : рішення Європейського суду з прав людини від 29 квітня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58288>.
6. Справа «*The Former King of Greece and others v. Greece*» : рішення Європейського суду з прав людини від 23 листопада 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59051>.
7. Справа «*Draon v. France*» : рішення Європейського суду з прав людини від 6 жовтня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75905>.
8. Справа «*Maurice v. France*» : рішення Європейського суду з прав людини від 21 червня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75903>.
9. Справа «*Chinnici v. Italy*» : рішення Європейського суду з прав людини від 14 квітня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-153760>.
10. Справа «*Pugantienė v. Lithuania*» : рішення Європейського суду з прав людини від 12 листопада 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128040>.
11. Справа «*Allard v. Sweden*» : рішення Європейського суду з прав людини від 24 вересня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61164>.
12. Справа «*N.A. and others v. Turkey*» : рішення Європейського суду з прав людини від 15 лютого 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70562>.
13. Справа «*Hamer v. Belgium*» : рішення Європейського суду з прав людини від 27 листопада 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83537>.
14. Справа «*Sud Fondi Srl and others v. Italy*» : рішення Європейського суду з прав людини від 20 січня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90753>.
15. Справа «*Bistrovic v. Croatia*» : рішення Європейського суду з прав людини від 31 серпня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80705>.
16. Справа «*Kozacioglu v. Turkey*» : рішення Європейського суду з прав людини від 19 лютого 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91413>.
17. Справа «*Amirkhanyan v. Armenia*» : рішення Європейського суду з прав людини від 3 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158960>.
18. Справа «*Barcza and Others v. Hungary*» : рішення Європейського суду з прав людини від 11 жовтня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-167109>.
19. Справа «*Brimarescu v. Romania*» : рішення Європейського суду з прав людини від 28 жовтня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337>.
20. Справа «*B.K.M. Lojistic Tasimacilik Tigaret Limited Sirketi v. Slovenia*» : рішення Європейського суду з прав людини від 17 січня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170387>.
21. Справа «*Jokela v. Finland*» : рішення Європейського суду з прав людини від 21 серпня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60466>.
22. Справа «*Veneficio Carrpella Paolini v. San Marino*» : рішення Європейського суду з прав людини від 13 липня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61897>.
23. Справа «*Potomska and Potomski v. Poland*» : рішення Європейського суду з прав людини від 15 вересня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104145>.
24. Справа «*Jahn and others v. Germany*» : рішення Європейського суду з прав людини від 22 січня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69560>.
25. Справа «*Wittek v. Germany*» : рішення Європейського суду з прав людини від 12 грудня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60815>.
26. Справа «*Islamische Religionsgemeinschaft v. Germany*» : рішення Європейського суду з прав людини від 5 грудня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23475>.

27. *Справа «Forrer-Niedenthal v. Germany»* : рішення Європейського суду з прав людини від 20 лютого 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-139203>.
28. *Справа «Immobiliare Saffi» v. Italy»* : рішення Європейського суду з прав людини від 28 липня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58292>.
29. *Справа «J.M. v. the United Kingdom»* : рішення Європейського суду з прав людини від 28 грудня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100711>.
30. *Справа «Luordo v. Italy»* : рішення Європейського суду з прав людини від 17 жовтня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61231>.
31. *Справа «Samraghano v. Italy»* : рішення Європейського суду з прав людини від 23 березня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72864>.
32. *Справа «Marini v. Albania»* : рішення Європейського суду з прав людини від 18 грудня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84061>.
33. *Справа «Vrzic v. Croatia»* : рішення Європейського суду з прав людини від 12 липня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164681>.
34. *Справа «Tendam v. Spain»* : рішення Європейського суду з прав людини від 13 липня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163162>.
35. *Справа «Posti and Rahko v. Finland»* : рішення Європейського суду з прав людини від 21 травня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60644>.
36. *Справа «Сирті v. Malta»* : рішення Європейського суду з прав людини від 22 листопада 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107548>.
37. *Справа «Hadzhideorgievi v. Bulgaria»* : рішення Європейського суду з прав людини від 16 липня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122363>.
38. *Справа «Longobardi and others v. Italy»* : рішення Європейського суду з прав людини від 26 червня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-2615>.
39. *Справа «Perinelli and others v. Italy»* : рішення Європейського суду з прав людини від 26 червня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-2617>.
40. *Справа «Petar Matas v. Croatia»* : рішення Європейського суду з прав людини від 4 жовтня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166932>.
41. *Справа «Matczynski v. Poland»* : рішення Європейського суду з прав людини від 15 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159196>.
42. *Справа «Bogdel v. Lithuania»* : рішення Європейського суду з прав людини від 26 листопада 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-138559>.
43. *Справа «Druzstevni Zalozna Pria and others v. Czech Republic»* : рішення Європейського суду з прав людини від 31 січня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87882>.

References

1. *Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]* (n.d.). <http://zakon2.rada.gov.ua>. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
2. *Protokol do Konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]* (n.d.). <http://zakon2.rada.gov.ua>. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_535 [in Ukrainian].
3. *Case of Pressos Compania Naviera S.A. and others v. Belgium: decision of the European Court of Human Rights from July 3 1997* (n.d.) <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58056> [in English].
4. *Case of Spjorrong and Lönnroth v. Sweden: decision of the European Court of Human Rights from September 23 1982* (n.d.) <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57580> [in English].
5. *Case of Chassagnou and others v. France: decision of the European Court of Human Rights from April 29 1999* (n.d.) <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58288> [in English].
6. *Case of The Former King of Greece and others v. Greece: decision of the European Court of Human Rights from November 23 2000* (n.d.) <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59051> [in English].

7. *Case of Draon v. France: decision of the European Court of Human Rights from October 6 2005 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75905> [in English].
8. *Case of Maurice v. France: decision of the European Court of Human Rights from June 21 2006 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75903> [in English].
9. *Case of Chinnici v. Italy: decision of the European Court of Human Rights from April 14 2015 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-153760> [in English].
10. *Case of Pyrantiene v. Lithuania: decision of the European Court of Human Rights from November 12 2013 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128040> [in English].
11. *Case of Allard v. Sweden: decision of the European Court of Human Rights from September 24 2003 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61164> [in English].
12. *Case of N.A. and others v. Turkey: decision of the European Court of Human Rights from February 15 2006 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70562> [in English].
13. *Case of Hamer v. Belgium: decision of the European Court of Human Rights from November 27 2007 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83537> [in English].
14. *Case of Sud Fondi Srl and others v. Italy: decision of the European Court of Human Rights from January 20 2009 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90753> [in English].
15. *Case of Bistrovic v. Croatia: decision of the European Court of Human Rights from August 31 2007 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80705> [in English].
16. *Case of Kozacioglu v. Turkey: decision of the European Court of Human Rights from February 19 2009 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91413> [in English].
17. *Case of Amirkhanyan v. Armenia: decision of the European Court of Human Rights from December 3 2015 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158960> [in English].
18. *Case of Barcza and Others v. Hungary: decision of the European Court of Human Rights from October 11 2016 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-167109> [in English].
19. *Case of Brumarescu v. Romania: decision of the European Court of Human Rights from October 28 1999 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337> [in English].
20. *Case of B.K.M. Lojistic Tasimacilik Tigaret Limited Sirketi v. Slovenia: decision of the European Court of Human Rights from January 17 2017 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170387> [in English].
21. *Case of Jokela v. Finland: decision of the European Court of Human Rights from August 21 2002 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60466> [in English].
22. *Case of Beneficio Cappella Paolini v. San Marino: decision of the European Court of Human Rights from July 13 2004 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61897> [in English].
23. *Case of Potomska and Potomski v. Poland: decision of the European Court of Human Rights from September 15 2011 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104145> [in English].
24. *Case of Jahn and others v. Germany: decision of the European Court of Human Rights from January 22 2004 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69560> [in English].
25. *Case of Wittek v. Germany: decision of the European Court of Human Rights from December 12 2002 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60815> [in English].
26. *Case of Islamische Religionsgemeinschaft v. Germany: decision of the European Court of Human Rights from December 5 2002 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23475> [in English].
27. *Case of Forrer-Niedenthal v. Germany: decision of the European Court of Human Rights from February 20 2003 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-139203> [in English].
28. *Case of Immobiliare Saffi v. Italy: decision of the European Court of Human Rights from July 28 1999 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58292> [in English].
29. *Case of J.M. v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights from December 28 2010 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100711> [in English].
30. *Case of Luordo v. Italy: decision of the European Court of Human Rights from October 17 2003 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61231> [in English].
31. *Case of Campagnano v. Italy: decision of the European Court of Human Rights from March 23 2006 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72864> [in English].
32. *Case of Marini v. Albania: decision of the European Court of Human Rights from December 18 2007 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84061> [in English].

33. *Case of Vrzic v. Croatia: decision of the European Court of Human Rights from July 12 2016 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164681> [in English].
34. *Case of Tendam v. Spain: decision of the European Court of Human Rights from July 13 2010 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163162> [in English].
35. *Case of Posti and Rahko v. Finland: decision of the European Court of Human Rights from May 21 2003 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60644> [in English].
36. *Case of Curmi v. Malta: decision of the European Court of Human Rights from November 22 2011 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107548> [in English].
37. *Case of Hadzhigeorgievi v. Bulgaria: decision of the European Court of Human Rights from July 16 2013 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122363> [in English].
38. *Case of Longobardi and others v. Italy: decision of the European Court of Human Rights from June 26 2007 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-2615> [in English].
39. *Case of Perinelli and others v. Italy: decision of the European Court of Human Rights from June 26 2007 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-2617> [in English].
40. *Case of Petar Matas v. Croatia: decision of the European Court of Human Rights from October 4 2016 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166932> [in English].
41. *Case of Matczynski v. Poland: decision of the European Court of Human Rights from December 15 2015 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159196> [in English].
42. *Case of Bogdel v. Lithuania: decision of the European Court of Human Rights from November 26 2013 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-138559> [in English].
43. *Case of Druzstevni Zalozna Pria and others v. Czech Republic: decision of the European Court of Human Rights from January 31 2006 (n.d.)* <http://hudoc.echr.coe.int> Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87882> [in English].

Стаття надійшла до редакції 8.01.2018.